

УДК 811.133.1'373.7

I. М. Вигнанська – кандидат філологічних наук, доцент кафедри французької філології Львівського національного університету імені Івана Франка

Узуальна та оказіональна варіантність фразеологічних біблійних одиниць французької мови

Роботу виконано на кафедрі французької філології ЛНУ ім. Івана Франка

У статті визначено джерела оновлення структури фразеологічних біблійних одиниць як результат структурно-семантичних трансформацій, які обумовлені авторською інтенцією і слугують важливим засобом іллокутивних відношень. Виявлено вплив узуальної та оказіональної варіантності на утворення нових фразеологічних одиниць, що дає змогу визначити напрями процесів вторинних фразеотворень.

Ключові слова: фразеологічна біблійна одиниця, фразеологічна модифікація, оказіональна та узуальна варіантність, процеси вторинних фразеотворень.

Выгнанская И. М. Узуальная и окказиональная вариантность фразеологических библейских единиц французского языка. В исследовании проанализировано источники обновления структуры фразеологических библейских единиц как результат структурно-семантических трансформаций, которые обусловлены авторской интенцией и выступают весомым средством иллокутивных отношений. Выражено влияние узуальной и окказиональной вариантности на образование новых фразеологических единиц, что дает возможность раскрыть процессы вторичных фразеобразований.

Ключевые слова: фразеологическая библейская единица, фразеологическая модификация, окказиональная и узуальная вариантность, процессы вторичных фразеобразований.

Vygnanska I. M. Usual and Occasional Variability of French Biblical Phraseological Units. The object of the research is the analysis of the renovation of the structure of Biblical Phraseological Units as a result of structural and semantic transformations that are motivated by the author's intention and is, therefore, a significant means of illocutive relations. The influence of the usual and occasional variability on the formation of new Phraseological Units has been examined giving a possibility to represent a secondary phrase of formation process.

Key words: Biblical phraseological units, phraseological modification, usual and occasional variability, the secondary phrase of formation process.

Постановка наукової проблеми та її значення. Одним із пріоритетних напрямів розвитку сучасного мовознавства є вивчення питань, пов'язаних із дослідженням структурно-семантичних особливостей функціонування фразеологічних біблійних одиниць (ФБО), закономірностей їхнього трансформованого фразеотворчого розвитку. Вивчення семантичних процесів, що супроводжуються структурною модифікацією ФБО, а також впливом текстового та контекстуального оточення на їх подальше використання, дає змогу виконати порівняльний аналіз традиційної біблійної форми ФБО з її оказіональним варіантом, визначити кореляцію їх тлумачень.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Аналіз сучасних досліджень узуальної та оказіональної варіантності в результаті процесів вторинного фразеотворення дає можливість виділити явище фразеологічних модифікацій (ФМ), що зумовлюються прагматичною вмотивованістю, а саме – прагненням досягнути стилістичного ефекту, який можливий за наявності контрасту між традиційною формою ФБО та її трансформованим варіантом. Підставою для ФМ слугують два процеси: видозміна структури ФБО та специфічна інтенціональна інтеграція ФБО в контексті: актуалізація фразеологічного значення ФБО у поєднанні з прямим значенням; домінантна актуалізація прямого значення ФБО на фоні образного; одночасна реалізація прямого та фразеологічного значень. ФМ є оказіональним перетворенням семантики та/або структури ФБО, одним із засобів «мовної економії», адже сприяє компресії інформації, розбудові узуального образу. Як стверджує С. Б. Пташник, «ФМ не слід розглядати як відхилення від норми, а як особливий спосіб інтенціональної реалізації властивого їм потенціалу можливостей, за якого автор вносить зміни у компонентний склад ФБО» [3, 6]. Змінена ФБО краще реалізує прагматичну установку, а через неї і комунікативне завдання. У реченні *Mais on peut être victime sans être haineux, et gravir comme lui la butée Montmartre avec la croix de Lorraine sur le dos pour finir crucifié à côté du voleur en maudissant «J. C.»* (Marianne, 25 février 2001) введено власну назву «J. C.» (*Jésus Christ*), що

створює прийом абсурду, завдяки якому актуалізується інша лексема *Jacques Chirac: Une vie après J. C.* (L'Express, 7 décembre 2006). У таких випадках новий контекст вживання не нейтралізує звичних асоціацій, пов'язаних з біблійним образом ФБО, хоча надає їй нового змісту. Якщо слово з розширеним значенням переходить із біблійної лексики у загальноживану, то внаслідок такої семантичної заміни відбувається узагальнення значення, концептуальне перенесення старих елементів на нові. Наприклад: *La droite de Dieu* (Мс. 12, 36) – *правиця Божя* (старі значення) [8, 55]; *assis à la droite de Dieu* – сидіти праворуч Отця (ФБО – проміжна ланка); *бути поміченим патроном* (нове значення). Ступінь семантичної автономності залежить від ступеня зв'язку, який існує між його новим і старим значеннями: що більш віддалений такий зв'язок, то швидше слово сприймається як окреме. Вираз *Dieu créa le monde* піддається модифікації: *Le Français créa le restaurant* (Marianne, 25 novembre 2002); *Elle créa la femme* (le Nouvel Observateur, 23 juillet 2006); *Saint-Laurant créa la femme* (Marianne, 2 septembre 2005). Переосмислене слово набуває семантико-синтаксичної самостійності, можливості реалізуватися за межами сполучення, а також вступати у нові тематичні та смислові відносини, здійснювати іллокутивно-перлокутивний зв'язок. Таким чином, ФБО набувають із часом автономності щодо своїх вихідних прототипів, втрачають зв'язок із ними, асимілюючись у мові-реципієнті.

Одна з найважливіших функцій ФМ полягає у пристосуванні узуальної ФБО до конкретного контексту. Таке пристосування може відбуватися і у тематичному, і в граматичному планах, що дає змогу продуцентів з обмеженої кількості ФБО творити «необмежену» кількість модифікацій, реалізувати прагматичну установку. У ФБО *être plus catholique que le Pape* (бути відданим якійсь справі) на базі вихідного поняття сформувалося інше, що має протилежне енантіосемічне значення, утворивши іронічну конотацію у структурі фразеологічного значення (дослівна семантика – *бути більшим католиком ніж папа*). Зберігаючи номінативні та образні властивості вихідних ФБО, ФМ здатні інтегрувати додаткові значеннєві конотації, розбудовувати первісний (узуальний) образ. У реченні *Et Mel Gibson filma la passion* (Marianne, 25 avril 2004) ефект іронії досягається завдяки паралелі створення світу (*Dieu créa le monde*) / фільму на біблійний сюжет, що провокує негативне ставлення до дій («негативна» метафора), про які йдеться у тексті, чи до осіб, які виконують ці дії. Тому усвідомлене порушення норми часто спрямоване на висвітлення парадоксальності, яка виникає внаслідок контрасту між стандартною формою ФБО *Travailler dans la vigne du Seigneur* (Exode 5, 1) [8, 52] (*трудитися в лоні церкви*) та нестандартним (несподіваним) змістом одиниці *Tomber dans la vigne du Seigneur* (*забагато винуму*): *La presse française oublie de parler d'un sujet sensible: le plus haut représentant de l'Etat tombé dans les vignes du Seigneur* (La Tribune, 10 juin 2007). Це результат свідомого, а не випадкового порушення мовного етикету для створення прагмасемантичного ефекту. Отже, враховуючи характер трансформаційних процесів, доцільно зазначити: що тісніший зв'язок ФБО з контекстом, то більше структурним і семантичним змінам вона підлягає (подекуди до певного злиття з контекстом). Активні процеси в семантичному розвитку найбільше виявляються в тих випадках, коли різні типи модифікацій спричинюють розпад ФБО. У словосполученні *pape (f) au riz* лексема *pape (f)* (каша) є омонімом іменника *pape (m)* (понтіфік, папа). Розрив зв'язку між двома значеннями приводить до того, що сполучення позбавлене можливості співвідноситися зі своїм генетичним джерелом. Як наслідок, між компонентами встановлюються семантично-синтаксичні відношення, характерні для модельованих утворень. А тому фразеологічну ефективність можна досягнути двома способами: через специфічний добір, не порушуючи мовної норми, та через вмотивовану модифікацію компонентів, відхилення від норми. Таким чином, ФБО спочатку змінює свою прагматичну маркованість із біблійної на загальноживану, а згодом повторюване використання певної лексеми сприяє утворенню нового значення, що розвивається у новому функціональному стилі, а отже, по-різному реалізується в різних комунікативних ситуаціях представниками різних соціо-професійних груп. Зміна прагматичного маркування ФБО дає поштовх до появи нових інтерпретацій та відтінків значень. У цьому випадку біблійна архісема проникає у семантичну структуру нової одиниці, зумовлюючи та значною мірою визначаючи характер конотації останньої.

Саме тому ФМ розглядають як будь-які «маніпуляції», що призводять, з одного боку, до порушення стійкості (від заміни фонетичного складу до зміни конститuentів, розширення лексичного складу аж до порушення певних норм вживання ФБО, причому компонентний склад ФБО може залишатися без жодних змін), а з іншого – до порушення внутрішньої семантичної стійкості, що і є порушенням семантичної єдності ФБО. Третя можливість – порушення зовнішньої стійкості (тексто-

лінгвістичних норм). Існують випадки, коли самі визначення мають негативну конотацію внаслідок визнання ФМ як «порушення» норм і властивостей. Інший критерій функціонування ФБО як загальноживаних – це їхні *структурні* та *семантичні деривати*. Наприклад, ФБО *La tour de Babel* (Вавилонська вежа) (Genèse 11, 1) [7, 41] розвиває декілька нетотожних значень та слугує для пояснення «божественного» походження багатомовності. У французькій ФБО головний компонент *Babel*, а слово *tour* редукується. *Une babel* може позначати не лише *гучне зібрання* чи *мовне нерозуміння*, але й *плутанину (без шуму): une babel de couloirs (плутанина коридорів)* [6, 43]. Отже, семантична варіативність ФБО зумовлена впливом комунікативно-прагматичних контекстів, що виражається в розширенні сфери вживання ідентифікуючих ФБО.

У виразі *Tous ne sont pas élus qui sont appelés* (Libération, 15 février 1990) від ФБО «*Tous ne sont pas les saints qui vont à l'église*» та «*Beaucoup d'appelés et peu élus*» (Matthieu 20.16) [8, 24], новоутворена ФБО організовує змістову сторону інформації тексту з певним конотативним ефектом. Її структурно-семантична відокремленість проявляється в тому, що, втрачаючи лексичну незалежність, компоненти граматично та семантично об'єднуються в одне ціле, а тому можна констатувати не тільки семантичну ускладненість узуальної ФБО в процесі оказіонального перетворення, але і її функціональне ускладнення.

Важливо визначити межі між такими поняттями, як *узуальна ФБО*, її мовні варіанти та *оказіональна ФБО*. Обидва види ФБО за своєю суттю є новоутвореннями, проте фразеологічні варіанти (ФВ) мають мовний статус, вони кодифіковані і є, відповідно, узуальними ФБО. Д. О. Добровольський пропонує переглянути та розширити межі узуальності, не погоджуючись з думкою, що будь-яка зміна формативу ФБО та семантичної структури призводить до оказіональності. Узуальність у його розумінні виходить за межі кодифікованої ФБО, й до неї він зараховує ті зміни формативу та окремих компонентів ФБО, які не впливають на загальне значення ФБО. В основу розмежування узусу та оказіональності покладено семантичний та прагматичний критерії, відповідно до яких всі морфологічні, лексичні, синтаксичні зміни структури ФБО він вважає узуальним використанням. Це такі зміни, які не ускладнюють вихідного значення ФБО, не вносять додаткової конотації значень, але внаслідок яких створюються ФВ, що є одним із основних джерел збагачення та поповнення фразеологічного фонду сучасної мови. Межа між узуальним та оказіональним вжитком одиниці досить умовна, адже будь-яка ФБО з часом потенційно може стати узуальною, оскільки фразеологічна система мови відкрита й постійно розвивається (вдало модифікована ФБО підхоплена й застосована іншими продуцентами) функціональне навантаження якого є – слугувати лексико-фразеологічним пластом, виражальним засобом понять сфери духовного життя.

Оскільки ФМ – це зміни ФБО, які виходять за межі ФВ, то про ФВ йдеться лише тоді, коли ФБО мають однакове фразеологічне значення, не різняться між собою ні денотативно, ні конотативно, а отже, містять достатньо формальних відповідностей, щоб ідентифікувати їх як одну й ту саму ФБО. З цього приводу І. І. Срезневський зауважив: «Вдалих вислів може закарбуватися в пам'яті слухачів, бути ними повторений, а тому перейти у загальне надбання та примножити засоби виразності мови» [4, 254]. Два види варіювання компонентного складу ФБО розрізняє І. І. Чернишова: це *узуальні варіанти* як закономірні явища на рівні мовної системи та *оказіональні варіанти* на рівні мовлення. Значній кількості ФБО властива варіативність у межах узусу та й «сама норма характеризується динамічністю, що ускладнює кваліфікацію варіанта, оскільки ступінь вірогідності твердження про авторську видозміну залежить від чіткого усвідомлення можливих варіантів, визнаних суспільною мовною практикою» [5, 146]. Учені висловлюють думку про те, що критерієм узуальності є форма ФБО та її кодифіковані лексикографічною практикою значення. Представники ширшого погляду на узус не погоджуються із думкою, що будь-яка зміна формативу ФБО та семантичної структури призводить до оказіональності. Отже, узуальність виходить за межі кодифікованої ФБО й до неї зараховують ті зміни формативу та окремих компонентів ФБО, які не впливають на її загальне значення.

Найбільш прийнятною точкою зору на проблему ФВ є та, відповідно до якої варіантність ФБО розглядають як закріплені нормою видозміни одиниці, які не порушують її семантичної належності. Таке трактування передбачає наявність у ФВ ознак, які характеризують варіантність ФБО: єдність образу; єдине джерело виникнення; спільне денотативне значення; співпадіння кількості значень; співпадіння виконуваних у мові функцій категоріальних (лексико-граматичних) значень; співпадіння

(часткове або цілісне) лексичного складу за умови неспівпадіння граматичної структури або навпаки. Так, ФБО *Etre renvoyé de Pilate à Hérode* (Luc 2,3) [8, 64] (заміна одного імені іншим) – калька німецького виразу *Von Pontius zu Pilatus schicken*, архаїчний варіант *renvoyer de Caiphe à Pilate*. Замінний варіант семантично відмінний від початкового, а тому його не слід вважати лексико-структурним варіантом однієї й тієї ж ФБО. ФБО *Monter au Golgotha / Calvaire* (Math. 27, 33) [8, 37] не є ФВ, хоча й побудовані на одному образі та й за змістом нічим не відрізняються. Подібне членування ФВ та синонімічної ФБО ґрунтується на зменшенні ролі семантичних чинників, оскільки ігноруються єдність образу, спільність походження, семантична рівноправність ФБО [2, 84]. Проте ця ознака не може бути критерієм виділення об'єкта біблійної фразеології, адже, якщо ФВ – різні форми одного фразеологічного значення, то синонімічні ФБО є самостійними одиницями мови. Різні за своєю структурою, вони виконують різну інформативну функцію. Отож, виникає потреба заміни подекуди й цілих ФБО задля збереження семантико-стилістичної функції, архаїчного забарвлення. Сполучення *Sodome et Gomorrhe*, що резюмує ситуацію, подану в Бутті 19, 24 має два значення: *bruit, désordre* та *débauche, perversité*. У французькій мові ці слова як ФБО не закріпилися, а їхнє вживання у назві роману М. Пруста «*Sodome et Gomorrhe*» є індивідуальним авторським використанням (письменник пов'язує ці слова з поняттям «*péché sodomite*»). Спрощена форма до лексеми *Sodome* може означати «вираження почуття інтенсивності чого-небудь небажаного» [6, 206].

Щодо прагматичної структури, до ФВ зараховуємо ті ФБО, що збігаються за лексичним складом, але різняться граматичною структурою. Серед варіантів цього типу виокремлюють:

• *Морфологічні варіанти:*

1) вживання однини та множини в іменниках: *Dieu regarde la main pure (les mains pures) et non pas la main pleine (les mains pleines)* (Math. 17, 13); 2) вживання різних артиклів: *trembler comme une (la) feuille*; 3) пропускання артикля: *Tout travail mérite salaire* (Luc 10, 7); *Ce que (une) femme veut Dieu le veut*; 4) заміна артикля детермінативом: *Job sur le (son) fumier*; *Aimez le (votre) prochain* (Math. 5, 43); *A qui se lève le matin Dieu prête la (sa) main* (Proverbes 19, 17); 5) вживання або пропускання прийменників: *(de) lin blanc*; *(de) pur sang*; *jeter de l'huile dans (sur) le feu*; *être en deuil pour (de) qn.*; 6) вживання часових дієслівних форм: *Innocent comme l'enfant qui naît (vient de naître)*; *Dieu est une tour forte, le juste s'y réfugie et y est (sera) en sûreté*; 7) вживання займенникової форми дієслова: *S'en laver les mains comme Pilate* (Math. 27,24); *Qui se connaît connaît Dieu* (Genèse 4,1); *Le Verbe s'est fait chair* (Jean 1,14) [9].

• *Синтаксичні варіанти* (вживання активної та пасивної форм дієслова)

Se mettre (être mis) au pied du crucifix (Luc 23, 33); *Se prendre (être pris) à son propre piège* (Proverbes 11, 6). Для уникнення омонімії пасивних зворотних форм і перекручень значень відтворено форми: *Il sera appelé Nazaréen* (Math.2, 23) – він буде названий, а не *s'appelera*, що може бути неправильно сприйняте як *назва себе сам* [6, 144].

Трапляються випадки, коли слово набуває морфологічних ознак і змінює синтаксичні властивості після переходу в іншу частину мови: *angélique: patience angélique* (ангельське терпіння) / *angélique officinale* (цукат з листків дягеля) → прикметник / іменник; *vierge* (Діва) / *pays vierge* (недосліджена земля), *métal vierge* (самородок) → іменник / прикметник. Отже, можна стверджувати, що заміна граматичної категорії спричиняє появу нового значення. Таким чином, сакральне має тенденцію до десакралізації. Так, у французькому варіанті *Le Seigneur m'a établi dans un lieu abondant en paturage* (Бог дає мені лежати на буйних пасовиськах) (Psaumes 23,2) сполучення буйні пасовиська (*pâturage exubérant et luxuriant*) набуло у сучасному вживанні іронічного відтінку – *lieu de débauche* (місце розпусти). Під час утворення нової ФБО спостерігається семантичний баланс, у якому слово, отримавши нове значення, втратило стільки старих властивостей, скільки набувало нових. Наприклад, ФБО *кромішня темрява (ténèbres cimmériennes)* (Math. 22, 13) спочатку вказувала на нітьму, куди кидали грішників, а згодом отримала значення *ténèbres profondes*. Іменник *темрява* відновив своє первинне значення, а прикметник *кромішня* – фразеологічно зв'язане значення, з яким утворив нові варіанти сполучень: *кромішні темрява, морок, ніч* [6, 221]. Згодом з ФБО *кромішне пекло (справжнє пекло)* виникли вирази, в яких *кромішний* має значення *дуже важкий, нестерпний*.

Отже, на морфологічному рівні варіативність семантико-синтаксичної структури ФБО виявляється в тому, що компонент з однаковим лексичним значенням репрезентований: 1) різними словоформами; 2) різними варіантами однієї й тієї ж словоформи.

• *Позиційні варіанти* (порядок слів не впливає на синтаксичні відношення між компонентами: *Jour et nuit – nuit et jour; lampe allumée et lampe éteinte*).

Елементи розглянутих типів фразеологічної варіантності можуть об'єднуватися у групи, що дає змогу виокремити такі комбіновані типи:

1) *лексико-граматичні ФВ*, у яких взаємозамінні компоненти можуть бути: ідеографічними синонімами: *Tomber (s'abatre) comme une masse; Aux audacieux Dieu donne (prête) la main;* синонімами лише у певному словосполученні: *Un coup de Jarnac – un tour de Jarnac*. Взаємозамінні всі компоненти: *Rendre visite (aller chez) à Saint Pierre (Jésus);*

2) *стилістико-граматичні ФВ*: *Rire (rigoler) comme un bossu; Etre (se trouver) sur la brèche / monter à la brèche;*

3) *лексико-квантитативні ФВ*: *Mettre en ligne – faire entrer en ligne de compte;*

4) *стилістико-квантитативні ФВ*: *Faites ce que je dis – il faut faire ce que je dis, pas ce que je fait* (Math. 23,3) [9, 131];

5) *орфографічні варіанти ФБО*: *Pays de Cocagne – Pays de cocagne; Ouvrier d'onze heure – ouvrier de onze heure.*

Варіантність пов'язана з поняттям мовної норми. Звісно, якщо варіантність впливає з диспозиційної норми мови, то вона бажана, позаяк відображає гнучкість мови, її багатство, розмаїття виразових засобів. Коли варіантність є наслідком відхилення від норми, тоді вона зумовлена помилковим слово- або формовживанням. Тому у випадку ФВ доцільно говорити про «нормативне», а не okazіональне вживання ФБО. Головними ознаками ФВ є єдність внутрішнього мотивування, образу, значення та відносна спільність синтаксичної конструкції, в межах якої відбуваються зміни. Отже, поняття ФВ застосовують у мовознавчій літературі щодо різних мовних явищ: від компонентів ФБО, які можуть замінювати один одного в складі ФБО і кількість яких обмежена, аж до okazіонального вживання. Так, Л. М. Болдырева вживає поняття «okazіональних ФВ», які виникають внаслідок перетворення стійких словосполучень у мовленні задля досягнення певного стилістичного ефекту [1, 17]. Отже, у сфері ФБО, одиниць з семантичною злитністю нарізно оформлених компонентів, помітна взаємодія двох тенденцій: тенденції до стабільності складників і зв'язків між ними, що сприяє фразеологізації словесних комплексів, проникненню у вжиток як готових стереотипів, і до оновлення компонентного складу та урізноманітнення морфологічного оформлення і синтаксичної організації. Друга тенденція підтримує процес видозміни форми ФБО різних семантико-структурних типів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Вивчення okazіональної та узуальної варіантності робить внесок у дослідження сутності структурно-семантичних та прагматичних ознак ФБО, розширює уявлення про еволюційні процеси сучасної французької фразеології та культурно-комунікативну концепцію мовця, сприяє розкриттю взаємодії мовних і позамовних чинників у формуванні нових значень, ілюструє системні вияви трансформованих процесів ФБО.

Перспективою подальшого дослідження слугує залучення матеріалу інших мов (напр. англійської) з метою виявлення міжмовної типології у біблійній фразеології для аналізу ФБО на всіх рівнях їхньої okazіональної структурно-семантичної організації.

Список використаної літератури

1. Болдырева Л. М. Речевые стилистические варианты фразеологических единиц / Л. М. Болдырева // Ученые зап. МГПИИЯ им. М. Тареза. – 1964. – 29 с.
2. Жуков В. П. Фразеологическая вариантность и синонимия в связи с проблемой фразеологии / В. П. Жуков // Проблемы русской и общей фразеологии : межвуз. сб. науч. тр. – Новгород, 1990. – С. 81–86.
3. Пташник С. Б. Структурно-семантичні особливості фразеологічних модифікацій та їхні функції в німецькому газетному тексті : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 «Германські мови» / С. Б. Пташник. – Львів, 2003. – 18 с.
4. Срезневский И. И. Заметки об образовании слов из выражений / И. И. Срезневский // Заметки Импер. Акад. наук. – СПб., 1893. – Т. 30. – Кн. 2. – С. 243–256.
5. Ужченко В. Д. Дидактичний матеріал з української мови: лексика і фразеологія / Ужченко В. Д. – [2-ге вид.]. – К. : Освіта, 1995. – 224 с.
6. Dictionnaire culturel de la Bible / Danielle Fouilloux. – Paris : Ed. Nathan, 2002. – 320 p.
7. Jean C. Bologne Expressions d'origine biblique / Jean Claude Bologne. – Paris : Larousse, 1999. – 290 p.
8. La Bible Ancien et Nouveau Testament traduit de l'hébreu et du grec en français courant. – Paris, 1997. – 1210 p.
9. Léon-Dufour Xavier. Vocabulaire de théologie bibilique / Léon-Dufour Xavier. – Paris : Ed. Cerf, 1962. – 579 p.

Статтю подано до редколегії
26.03.2012 р.